

УДК 331.215.4(477)

С.М. Задорожна, канд. екон. наук, доцент

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ

С.Н. Задорожная, канд. экон. наук, доцент

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ИНСТИТУЦИОННЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПРЕОДОЛЕНИЯ БЕДНОСТИ В УКРАИНЕ

Svetlana Zadorozhna, PhD, Associate Professor

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

INSTITUTIONAL MECHANISMS OF POVERTY OVERCOMING IN UKRAINE

У статті досліджено теоретичні питання сутності бідності, механізми її формування та подолання, стан рівня життя в Україні та тенденції його падіння, визначено критерії оцінки та чинники поглиблення бідності в Україні, розкрито зміст державних Стратегій подолання бідності та розроблено пропозиції щодо зниження темпів падіння життєвого рівня українців через удосконалення інституційних механізмів.

Ключові слова: рівень життя, якість життя, бідність, критерії бідності, злиденність, соціальне виключення, стратегії, інституційні механізми.

В статье исследованы теоретические вопросы сущности бедности, механизмы ее формирования и преодоления, состояние уровня жизни населения в Украине и тенденции его снижения, определены критерии оценки и факторы углубления бедности в Украине, раскрыто содержание государственных стратегий по преодолению бедности, разработаны предложения по снижению темпов падения жизненного уровня украинцев через усовершенствование институциональных механизмов.

Ключевые слова: уровень жизни, качество жизни, бедность, критерии бедности, нищета, социальное отторжение, стратегии, институциональные механизмы.

The theoretical issues of poverty essence, mechanisms of its forming and overcoming, state of standard of living of population in Ukraine and tendencies of its decline, the criteria of estimation and factors of poverty deepening in Ukraine, maintenance of state strategies on poverty overcoming is exposed, ideas on improving of standard of living of the Ukrainians are suggested.

Key words: standard of living, quality of life, poverty, criteria of poverty, misery, social rejection, strategies, institutional mechanisms.

GEL Classification: I 32; I 38

Постановка проблеми. Об'єктивною реальністю людської цивілізації є нерівність та нерівноправність, що обумовлено недосконалістю політичних та економічних інститутів багатьох країн світу. Тому одним із головних завдань державного управління є формування дієвих, досконалих ефективних соціальних інститутів. В той же час найважливіша функція будь-якої держави полягає у забезпеченні високої якості життя її населення та справедливого розподілу доходів. Безперечно, це супроводжується значними складнощами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, особливо супротивом еліт, які не бажають втрачати свої статки, владу та звичний спосіб життя.

Саме недосконалість суспільних інститутів формує, консервує, а іноді і поглиблює таке негативне явище як бідність багатьох прошарків населення у багатьох країнах світу, що сьогодні визначається є глобальним характером. Звичайно, масштаби, форми, структура та тенденції бідності диференційовані природно-ресурсним забезпеченням, географічним положенням, природно-кліматичними умовами, розвиненістю суспільних інститутів. Останні детерміновані обраною моделлю економічного розвитку, ефективністю механізмів державного регулювання та виваженістю стратегій подолання бідності.

Підтвердженням актуальності проблеми нерівності між бідними і багатими на сучасному етапі цивілізаційного розвитку в глобальному вимірі є дані Світового банку стосовно того, що 80% населення світу має в розпорядженні лише 6% світового багатства, а один відсоток найзаможніших володіє більш, ніж половиною світового багатства. Міжнародна благодійна

організація Oxfam, що вивчає бідність встановила, що вісім мільярдів володіють статками, що і 3,6 мільярдів найбідніших людей світу.

Так, сьогодні приблизно Середній дохід в 20 найбільш багатих країнах в 37 разів перевищує середні доходи в 20-х найбідніших і за останні 40 років цей розрив подвоївся. Тому поглиблення багатомірної бідності, зниження рівня добробуту багатьох людей унеможливило рівність можливостей вибору та повну реалізацію людського потенціалу. [1, с.5]. Глобальність цієї проблеми потребує спільних дій міжнародних інституцій та національних урядів для її вирішення. Відповідні зусилля сприяли зменшення темпів бідності на 1,7% щорічно, починаючи з 1990 р. і до 1998 р.

Проте боротьба із глибокою бідністю за даними Світового банку не дала відчутних результатів. Так, якщо у 2000 р. 2,8 млрд. населення планети жило менше, ніж на 2,0 \$ на день, 1,2 млрд. – на 1,0\$ в день (44% з яких проживає у південній Азії), то на сьогодні у світі за межею бідності (мають менше 1,25 \$ на день) – 1,1 млрд. осіб. В той же час у багатих країнах недоїдає 5% дітей до 5 років, а у бідних – 50%. [2, с.3]. Після підвищення порогу межі бідності до 1,9 \$ США їх чисельність збільшиться ще на декілька мільйонів осіб.

Тому однією із перших цілей третього тисячоліття світовою спільнотою визначено зменшення частки людей, що живе в умовах крайньої бідності із-за низьких доходів (менше, ніж 1,0\$ на день), а міжнародні інституції поставили перед собою реальне завдання щодо зменшення частки бідного населення з 16% до 3% (на один мільярд в абсолютному значенні) до 2030 року [2]. Так, Світовий банк прогнозував зменшення чисельності населення планети, що знаходяться за межею бідності у 2016 р. до 702 млн. осіб (9,6% населення світу), більшість з яких проживає в азіатських регіонах та країнах Африки на південь від Сахари. Підґрунтям цього стали позитивні тенденції щодо зменшення бідності – від 29% населення світу у 1999 р. до 13% у 2012 р. [2].

Певний прогрес у зменшенні бідності за останні 25 років відбувся у країнах, що розвиваються – бідність в них знизилася більше, ніж на дві третини, а чисельність злидених скоротилася із 1,9 млрд. до 836 млн. Тільки в Китаї завдяки його політиці економічного розвитку за період 1981-2010 рр. зменшилась чисельність злидених на 680 млн. осіб, а частка найбідніших – з 84% до 10%.

Попри позитивні зміни, проблема бідності в світі не вирішена і залишається актуальною і сьогодні, оскільки більше 70% людей продовжують жити менше, ніж на 10 дол. США на добу, що свідчить про глобальний характер цього явища. Проблема бідності притаманна і економічно розвиненим країнам світу, хоча і в менших масштабах, а тому їх уряди розробляють нові, більш ефективні загальнодержавні заходи та механізми для подолання бідності та підвищення добробуту власного населення [1, с. 7].

Проблема бідності гостро постала і в Україні з отриманням незалежності 25 років тому, але особливо – після анексії АР Крим, військової агресії Російської Федерації на Донбасі, що супроводжувалося втратою значної частин індустріального потенціалу та соціальної інфраструктури, а також появою нової категорії бідних – внутрішньо переміщених осіб. Головною причиною бідності та значного майнового розшарування українців з 1990 років стали несистемні реформи суспільного життя при переході на засади ринкової економіки та демократизації. Саме недосконалість і неспроможність тодішньої владної еліти побудувати якщо не досконалі, то хоча б дієві політичні та економічні інститути обумовили радикальні негативні зміни складових якості життя українців.

Проблема бідності в Україні за даними Світового банку сьогодні стоїть дуже гостро – за межею бідності знаходиться близько 80% населення і процес зубожіння продовжується навіть за умови надання субсидій та інших соціальних допомог бідному населенню. Звичайно зубожіння населення спостерігалось і до 2014 р., але тільки з військовою агресією Росії та політичною нестабільністю у країні відбулося воно набуло прискорених темпів. Тому Перед владними, політичними, економічними елітами і громадянським суспільством

України постало реальні завдання прискореного подолання економічної, соціальної та політичних криз завдяки формуванню інститутів, адекватним сучасним викликам цивілізаційного розвитку в затяжній фазі турбулентності та впровадженню соціальних інновацій.

В Україні питанню подолання бідності населення, методикам її оцінки та розкриттю механізмів формування суспільства справедливого розподілу присвячено багато робіт науковців, але вибір механізмів розбудови нових та удосконалення існуючих політичних і економічних інститутів для подолання бідності населення є пріоритетним завданням системи державного управління в умовах динамічних змін, децентралізації влади залишається актуальним і потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Першими, хто розкрив механізм розвитку країн та їх збагачення були представники різних економічних шкіл Г. Кері (класична політекономія), А. Серра (пізній меркантилізм) та Ф. Ліст (історична школа), які мали зовсім інший погляд на багатства народів, ніж А. Сміт та Д. Рікардо. Дослідження цього питання залишається актуальним і протягом останніх трьохсот років. За розкриття механізмів формування нерівності та шляхів зменшення їх негативної дії ряд вчених-економістів отримали Нобелівські премії. Серед них найбільш відомі такі як Дж. Р. Хікс та К. Ерроу (1972 р.) – збагатили теорії рівноваги та добробуту, Г. Мюрдель та Ф. Хайек (1974 р.) – провели глибинний аналіз взаємозалежності економічних, соціальних та інституціональних явищ, А. Сен (1998 р.) ґрунтовно розкрив механізм формування економіки добробуту, Е. Дітон (2015 р.) – дослідив чинники, що супроводжують проблеми споживання, бідності та соціального забезпечення.

Найбільш повно механізми нерівності розкриті французьким економістом Т. Пікетті, екс-головний економіст МВФ К. Рогофф визначив нищівну роль частоті грошової допомоги бідним країнам з боку багатих держав, Г. Зінгер та Р. Пребиш, В. Зорберт, Х. Лейбенстайн, Р. Нуркс, Б. Кналл розкрили складові порочного кола бідності та механізм його дії, причини маргіналізації населення. Також, розкриває дію чинників бідності та багатства на базі історичного підходу – Е. Райнерт, механізми формування добробуту для всіх – Л. Ерхард, роль державного управління в розподілі суспільних благ та відповідних державних програм – Д. Стігліц, домінуючий вплив політичних та економічних інститутів, їх взаємообумовленість для створення багатства націй на прикладі більшості країн світу – Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон та інші.

Проблему бідності в Україні не обійшли увагою і національні вчені економісти, соціологи, політологи. Вона знайшла своє відображення у роботах таких українських вчених як В. Антонюка., В. Ворони, А. Гальчинського, С. Корабліна, А. Колота, В. Куценко, Т. Кір'ян, Е. Лібанової, О. Макарової, В. Мандибури, С. Полякова, Ю. Саєнко, Л. Черенько, Т. Унковської та російських науковців Б. Генкіна, С. Дятлова, А. Егоршина, Р. Нуреева, Р. Колосової тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Визнання бідності населення однією із пріоритетних проблем для вирішення у світі, що задекларовано у Цілях третього тисячоліття, є актуальною і для української влади. Саме тому визначення першопричин бідності, механізмів її формування та подолання в умовах подальшої інтеграції країни до кола демократичних країн постає в якості головного завдання для урядовців, політиків та громадянського суспільства. Окреслене коло проблем для свого вирішення потребує прискорення розробки нових та удосконалення існуючих механізмів реформування більшості суспільних інститутів на тлі поглиблення децентралізації влади в складних соціально-економічних, соціально-демографічних, соціально-культурних та політико-правових умовах.

Мета статті. Головною метою дослідження є розкриття сутності бідності як складного соціально-економічного явища, визначення механізмів її формування та подолання в Україні

у найближчій перспективі в умовах реформування суспільних інститутів на національному, регіональному та місцевому рівнях на тлі тривалої військової агресії Росії та системної кризи в країні.

Виклад основного матеріалу. Бідність як одна з найболючіших проблем сучасності суттєво обмежує можливості людського розвитку, породжує масштабні соціальні та політичні конфлікти, становить загрозу єдності суспільств та національній безпеці країн. Бідність – це такий стан частини населення країни, що визначається неспроможністю задовольнити свої реальні потреби і залежністю від ряду різноманітних та взаємопов'язаних причин, що представлено на рис.1.

*Згруповано автором

Рис. 1. Типологія чинників бідності в Україні

Фахові дослідження науковців і практиків ООН дозволяють виокремити чотири основні прояви бідності: коротке життя; низька професійно-освітня підготовка; позбавлення

економічної бази нормального життя – чистої питної води, медичних послуг, якісного харчування та вилучення із суспільного життя. Негативним проявом бідності є те, що вона унеможливує для частини населення підтримку способу життя, притаманного конкретному суспільству в конкретний період часу, із-за нестачі коштів.

Важливо акцентувати увагу на тому, що бідні верстви населення позбавлені благ не з власної волі і не мають належних умов життя, якісного харчування, здоров'я (із-за неможливості отримувати якісних медичних послуг), займатися спортом, проводити цікаво відпочинок, подорожувати, отримувати необхідну освіту, розвиватися та брати активну участь у суспільному житті. Загрозу нації становить той факт, що рівень споживання бідних не відповідає ні фізіологічним, ні соціальним, а ні культурним нормативам і збіднює її людський потенціал. Також негативним проявом бідності на особистісному рівні є породження страху і невпевненості у своїх можливостях, неможливості захисту себе і близьких, уразливість та неможливість планувати майбутнє.

В науковому обігу існують монетарна, деприваційна та суб'єктивна концепції бідності із відповідними методологічними підходами до розрахунку нужденності осіб у скрутному матеріальному становищі. В цілому виокремлюють об'єктивну та суб'єктивну; абсолютну та відносну, тимчасову та хронічну (застійну) бідність, зміст та критерії оцінювання яких представлені в табл.1.

Монетарна бідність включає абсолютну та відносну бідність. Різниця між ними полягає в тому, що перша визначається державою на основі прийнятих в країні критеріїв доходу, а саме межею бідності, або прожитковим мінімумом, а друга, ґрунтується на ситуації, коли індивід не має достатньо коштів, щоб вести прийнятний для даного суспільства стиль життя з формуванням суспільної свідомості та поведінки. Особливість абсолютної бідності полягає в її диференціації відносно рівня розвитку суспільства кожної країни і чітких критеріїв мінімуму споживання, а відносна бідність визначається середнім рівнем споживання по країні [2, с.5].

Деприваційна бідність характеризується не наявністю коштів у індивіда, а кількістю, характером позбавлень та соціальних виключень, який він зазнає у повсякденному житті. Для визначення цього виду бідності проводять опитування домогосподарств за 33 ознаками бідності та виключення з виділенням економічного та інфраструктурного блоків. Суб'єктивна бідність здебільшого ґрунтується на самооцінці індивіда свого власного матеріального становища, а межа бідності визначається на основі оцінки відповідей респондентів щодо мінімального доходу, необхідного їм для досягнення достатнього способу життя.

За часовим горизонтом визначають наступні види бідності для країни як: традиційна тотальна (перебування країни в тотальній бідності у довготривалому періоді – 50-100 років і більше); раптова тотальна бідність, коли стабільна економічно розвинена країна з багатими ресурсами, техніко-технологічним та інтелектуальним потенціалом раптово стає тотально бідною (притаманні післяперебудовній Україні та іншим пострадянським країнам) та тимчасова масштабна бідність (короткотермінова бідність у країнах, що розвиваються). Виокремлюють також бідність відносно окремої людини або домогосподарства – тимчасову (одномоментне зниження рівня життя внаслідок природних катаклізмів, форсмажорних обставин, трансформаційних або політичних змін); застійну бідність (неможливість для родини чи людини самостійно подолати бідність) та хронічну ("спадкоємна" бідність).

Таблиця 1

Види, зміст та критерії бідності населення*

Види бідності	Зміст	Особливості
Об'єктивна бідність	Державою визначається рівень бідності в країні на основі її реальних бюджетних можливостей щодо надання допомоги та доступу до певних матеріальних, соціальних і духовних благ	
Суб'єктивна бідність	Визначається на рівні особистісної самооцінки і формує суспільну свідомість і поведінку.	Формує стійкі споживацько-утриманські настрої окремих верств населення та неконструктивну поведінку, знижує мотивацію до активного пошуку додаткових заробітків.
Абсолютна бідність (нормативна)	Рівень споживання, встановлений державою, що визначається: а) прожитковим мінімумом; б) вартістю продуктового кошика; в) енергетичною цінністю добового раціону споживання; г) стандартами ООН для країн Центральної та Східної Європи	Межа бідності для різних країн (добове споживання за паритетом купівельної спроможності): Африка – 1,07\$; країни Карибського басейну – 2,15\$; країни Центральної і Східної Європи та СНД – 4,3\$; країни розвиненої економіки – 14,77\$ (межа бідності в США).
Відносна бідність	Нездатність забезпечення пристойного рівня життя для даного суспільства. Бідними є особи, чий дохід не перевищує певного відсотка від середньодушового доходу у країні і визначається: а) за фіксованою часткою середньодушових доходів (витрат) у країні б) за вартістю реального мінімуму споживання, який розраховується виходячи із фактичної вартості харчування найбіднішого населення країни (20% загальної чисельності)	Масштаби відносної бідності залежать здебільшого не від рівня життя, а від ступеня майнового розширення населення. Межа бідності у світовій практиці визначається на рівні 35-50% медіанного доходу. В Україні визначається за відносним критерієм 75% медіанного рівня середньодушових еквівалентних сукупних витрат Межа крайньої бідності – за відносним критерієм 60% медіанного рівня середньодушових еквівалентних сукупних витрат та адаптована до критерію ЄС

*Згруповано автором за [3, с. 377-380 та 5]

Узагальнюючи більшість наявних типологій бідності фахівці міжнародних організацій визначили наступні види бідності:

- ендемічна – масова бідність, обумовлена недостатніми масштабами розвитку економіки, що не дозволяє забезпечити нормальний рівень життя населення країни. Визначається агрегованими показниками виробництва ВВП на душу населення, рівнем кінцевого споживання домогосподарств, смертністю немовлят і низькою довготривалістю життя. У розвинутих країнах проявляється в період економічного спаду і має епізодичний характер, а в країнах, що розвиваються, визначається як рівень доходів (витрат) більше 50% населення країни, які знаходяться нижче межі бідності.

- локальна – бідність окремих соціально-демографічних груп населення, деяких географічних районів та окремих домогосподарств або осіб;
- хронічна – стан, за якого однакові верстви населення, географічні райони, окремі домогосподарства або особи знаходяться за межею бідності більше одного року.
- епізодична – бідність, що має одноразовий характер в короткостроковому періоді часу (затримка виплати заробітних плат) [4, с.263].

В арсеналі міжнародних інституцій є ряд методів виміру бідності, які можна представити наступним чином:

- статистичний – в якості бідних розглядаються або 10-20% населення із загального ряду його розподілу за розміром душевих доходів, або частина цього ряду;
- нормативний – визначає бідних за нормами харчування та інших стандартів мінімального споживчого набору (споживчого кошика);
- метод поневірян – розрахунок недоспоживання найважливіших продуктів і товарів, або метод задоволеності найважливіших життєвих потреб (частка витрат на харчування, визначення енергетичної цінності продуктів харчування);
- стратифікаційний – визначає бідні верстви населення, що апріорі обмежені у можливості самозабезпечення (люди похилого віку, інваліди, члени неповних та багатодітних сімей, діти-сиріти, безробітні, безхатьки, іммігранти тощо);
- антропологічний – визначає групи населення в залежності від специфічних факторів, які мають структуроутворюючий вплив на їхній рівень життя (земля, житло, освіта, здоров'я, домашнє господарство і натуралізація доходів);
- евристичний – встановлює рівень добробуту життя населення на основі оцінок суспільної думки або з позицій самого респондента;
- економічний – визначає категорію бідних через ресурсні можливості держави, що спрямовуються на підтримку їхньої матеріальної забезпеченості [4, с. 264].

Попри все, необхідно відзначити, що в світі не існує єдиного стандарту бідності та методики її визначення, а тому кожна країна розробляє і використовує свої національні критерії. В той же час, науковцями встановлено, що абсолютні критерії бідності доцільні при вивченні тенденцій падіння (зростання) життєвого рівня населення, але вони стають недоцільними при розробці конкретних заходів соціальної політики країни. Тобто, абсолютна бідність фіксує лише мінімальний рівень життя (лінію бідності) шляхом визначення мінімальних фізіологічних потреб людини (їжа, одяг, житло, освіта), а от відносна (вимірюється із 70-х років ХХ ст.) – свідчить про неможливість життя згідно стандартів споживання більшості населення країни.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) також розробила міжнародні стандарти добового раціону харчового споживання для встановлення критеріїв бідності та злиденності. В першому випадку добовий раціон споживання знаходиться на рівні нижчому за 2100 ккал на добу, на другому – менше, ніж 80% попереднього значення (1680 ккал на добу). Хоча цей підхід не є досконалим, він не дозволяє визначити зниження якості харчування, оскільки неможливо врахувати високу вірогідність споживання незаможними верствами населення дешевих неякісних продуктів харчування.

Визначають бідність і за таким критерієм бідності як визначення вартості реального мінімуму споживання на основі фактичної вартості харчування найбідніших 20% (або 30%) населення країни, яка становить 70% реального мінімального споживчого бюджету, включаючи субсидії на оплату житлово-комунальних послуг, твердого палива та скрапленого газу. Більш ґрунтовний аналіз рівня бідності населення доцільно проводити на основі критерію частки витрат на харчування у загальній структурі витрат населення (поріг якого є 60%). При зростанні частки витрат на харчування відбувається змушене нехтування значної частини обов'язкових платежів. Прикладом цього є зростання в січні 2016 р. в

Україні заборгованості населення за послуги ЖКГ 10,77 млрд. грн., що більше на 22% у порівнянні із груднем 2015 р., попри те, що 5,6 млн. українським сім'ям були надані субсидії.

Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) запропонувала найбільш повну та багатопланову методику виміру бідності завдяки Індексу людського розвитку, що визначається середнім арифметичним від суми трьох основних індексів, а саме: довжини життя, рівня освіченості дорослого населення і середнього періоду навчання та наявності ресурсів для гідного життя (ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності). Запропонований метод дозволяє визначати як індекси людського розвитку окремих країн, так і їх окремих областей (регіонів) [6]. В Україні також розраховується регіональні індекси людського розвитку, але за більшою чисельністю критеріїв (10).

Подальші пошуки більш повного виміру бідності обумовили розробку Програмою Розвитку ООН у 2010 році методики розрахунку індексу багатовимірної бідності (ІББ). Цей індекс застосовується для визначення багатовимірних депривацій (уражень) в одних і тих самих домогосподарствах щодо освіти, здоров'я та рівня життя. Методологія ІББ базується на вимірі соціального залучення/відторгнення, що охоплює одночасно відторгнення від економічного, соціального та суспільного життя.

В Україні бідність набула гострого характеру з моменту отримання державної незалежності та початку системної трансформації соціально-економічного та політичного простору з початку перебудови 90-х років ХХ ст. Але низька компетентність державних діячів та керівників державних підприємств, відсутність розуміння сутності ринкової економіки та важливості досконаліх політичних і економічних інститутів в процесі суспільної трансформації призводять до беззаперечного слідування настановам міжнародних організацій та політиків економічно розвинутих країн.

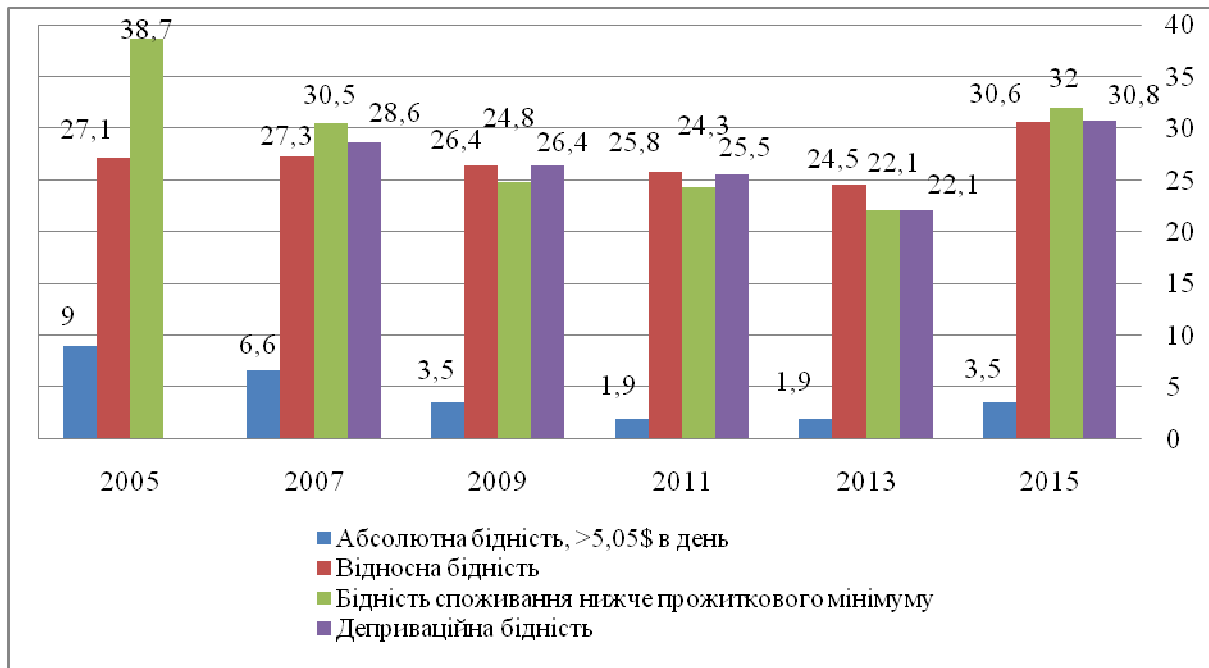
Також некритичне сприйняття пропозицій представників великого міжнародного бізнесу, які переслідували лише власні інтереси, на тлі дитячого захоплення ліберальними ідеями політичної української еліти, призвело до неспроможності розробити та втілити в життя виважені стратегії реформування всіх сфер суспільного життя та значного майнового розшарування населення з появою багатьох видів бідності. Це підтверджує динаміка зміни рівня бідності в Україні, розрахованої ПРООН на основі бази даних РОСALNET, що представлено на рис.2.

В період 1991-2000 років в Україні відбувається різке розшарування населення за рівнем доходів, але з 2001 р. спостерігається поступове зниження рівня абсолютної бідності аж до настання світової економічної та системної кризи в країні у 2008-2009 рр. При цьому показники відносної бідності та профілі бідності залишаються практично незмінними. Подальший економічний спад та недосконалі реформи негативно впливають на рівень життя населення, звужують споживчі можливості її значної частки та спричиняють гострий дефіцит поточних ресурсів домогосподарств.

Необхідно відзначити, що бідність як економічна категорія безпосередньо залежить від ряду важливих макроекономічних показників, а саме: обсягу ВВП, рівня безробіття, інфляції та реальної заробітної плати. Це красномовно ілюструється наступними даними. У 2005 р. ВВП становив 86,1 млрд. дол. США при рівні безробіття – 7,8%, в 2008 р. ВВП вже складає 180 млрд. дол. США, а рівень безробіття – 6,9%, в 2013, 2014 та 2015 роках відповідно 183 млрд. дол. і 7,8%, 131,8 млрд. дол. і 9,7% та 90,6 млрд. дол. і 9,5%.

Економічну ситуацію в Україні значно ускладнили політична криза наприкінці 2013 року, анексія АР Криму Росією та збройний конфлікт на Донбасі. Це обумовило падіння ВВП у 2014 році на 28,1%, а в 2015 році – ще на 31,3% за рахунок скорочення виробництва та втрати частини індустріального і експортного потенціалу країни. Це призвело до зростання безробіття (у 2015 році роботи не мали 1654 тис. осіб), падіння рівня життя більшості українців та обумовило появу нових видів бідності (біженців, внутрішньо переміщених осіб).

Джерело: [7, с.13-14]

Рис.2. Динаміка змін бідності в Україні, 2005-2015 рр.,%

Прискорення темпів інфляції в 2014 та 2015 роках, відповідно на 24,9% та 43,3% та скорочення реальної заробітної плати за цей же період, відповідно на 6,5% та 20,2% негативно вплинули на рівень як трудових, так і нетрудових доходів населення, що призвело до підвищення рівня бідності населення тільки за один рік на 75% – з 3,3% у 2014 році до 5,8% у 2015 році та помірної бідності відповідно: з 15,2% до 22,2% (Рис.3).

Рис. 3 Динаміка індексів інфляції та реальної заробітної плати, 2005-2015 рр.
Джерело: Державна служба статистики в Україні <http://www.ukrstat.gov.ua>

Зростання монетарної бідності спричинило активне використання раніше накопичених коштів, обумовило зміну розмірів і структуру витрат домогосподарств, які в більшості перейшли на режим суворої економії та не могли як раніше робити заощадження. Так, у 2015

році частка домогосподарств за самооцінкою рівня доходів вважаються злидненими (не забезпечених навіть достатнім харчуванням) зросла до 4,9%, а бідних (з постійною відмовою у найнеобхіднішому, крім харчування) – до 43,2%.

Важливо відзначити, що проблему бідності загострює погіршення стану ринку праці, особливо в регіонах з великим скупченням вимушено переміщених осіб. Так, рівень безробіття наприкінці 2015 року становив 9,5%, кожен п'ятий безробітний перебував у стані незайнятості більш як 12 місяців, а кожний третій був чиновником або працівником бюджетної сфери. Традиційно найвищий рівень безробіття притаманний наймолодшим віковим групам: 15-24 роки (21,8%) та 25-29 років (10,8%). Продовжується негативна тенденція щодо наявності високого рівня бідності серед працюючих осіб – 18,8%, що також обумовлюється недосконалістю системи оплати праці та податкового навантаження. Низька заробітна плата не дозволяє батькам повноцінно утримувати дітей (у сім'ях з дітьми, в яких обоє батьків працюють, рівень бідності становить 17,9%), а гендерні диспропорції в оплаті праці поглиблюють цю негативну ситуацію (заробітна плата чоловіків перевищує заробітну плату жінок на 33,5%).

Зниження реальної заробітної плати на кінець 2015 року на 13% у порівнянні з минулим роком, низька частка доходів від підприємницької та індивідуальної діяльності в бюджетах сімей (5,5% сукупних ресурсів домогосподарств) не дозволяють більшості українського населення отримувати гідне забезпечення. За даними Держкомстату України зміни у структурі доходів і витрат населення свідчать про збідніння українців за останні два роки, що представлено в табл.2 та табл. 3.

Таблиця 2

Структура сукупних ресурсів населення України, 2000-2014 рр.

	2000	2010	2013	2014*	2015*
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	422,9	3481,0	4470,5	4563,3	5231,7
Структура сукупних ресурсів домогосподарств:	Відсотки				
Грошові доходи	68,1	89,1	90,8	91,2	89,4
оплата праці	37,1	47,6	50,6	48,8	47,2
доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	2,4	6,1	4,1	5,2	5,5
доходи від продажу сільськогосподарської продукції	5,3	3,4	2,8	3,2	3,4
пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	15,9	25,8	27,1	27,0	25,2
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	17,1	5,0	3,9	4,6	5,1
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	2,9	0,6	0,4	0,4	1,3

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони АТО
Джерело: Державна служба статистики України/ <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Масштаб тіньових доходів, які, за різними оцінками експертів, на сьогодні становлять від 40-60%, в незначній мірі згладжує гостроту ситуації з бідністю населення. Так, в 2015 р. дохід кожного українця офіційно становив 31082 грн., що на 4300 грн. більше, ніж у попередньому році. Це номінально збільшило доходи населення на 15%, але зростання цін на продукти харчування та комунальні послуги обумовили його збідніння на 22,2%, при зростанні витрат на 16,9%, навіть за умови збільшення обсягу субсидій.

Доцільно відзначити, що навіть за умови номінального зростання сукупних ресурсів домогосподарств, зміни у їх структурі незначні. Так, частка оплати праці зменшилась в 2014 та 2015 роках відповідно на 1,8% та 1,6%, частка пенсій, стипендій, соціальних допомог, наданих готівкою також стала меншою відповідно на – 0,1% та 1,8%. В той же час недостатньо зростають інші показники, окрім безготівкових пільг та субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива (0,4% та 0,9%). В 2016 р. останній показник може збільшитися, оскільки у зв'язку із підвищенням цін на комунальні тарифи уряд країни виділив значні кошти на субсидії – 40,3 млрд. грн. (в 2015 р. – 24,5 млрд. грн.). В середньому близько 40% всіх доходів населення складають пільги та допомоги, а доля держави залишається надмірною – 47,8 % ВВП, що є край поганим показником.

Щодо структури сукупних витрат в середньому за місяць на одне домогосподарство в 2014 р., то вона принципово не змінилася, хоча спостерігається збільшення частки витрат на продукти харчування, охорону здоров'я, освіту та неспоживчі сукупні витрати, що свідчить про подальший процес збідніння населення. Так, в 2015 р. українці витратили на купівлю товарів та послуг 89,8% доходів, основним джерелом яких стала заробітна плата (39%) та соціальна допомога (37,8%). Безперервне підвищення оплати послуг ЖКГ обумовлюють зростання частки витрати на них – в 2015 р. на 2,3%, а в 2016 р. заплановане подальше підвищення цих послуг спричинить подальше зростання їх частки у загальних сукупних витратах домогосподарств.

Таблиця 3

Структура сукупних витрат населення України

	2000	2010	2013	2014*	2015*
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	541,3	3072,7	3814,0	4048,9	4952,0
Структура сукупних витрат домогосподарств	Відсотків				
Споживчі сукупні витрати	93,3	90,0	90,3	91,6	92,9
продукти харчування та безалкогольні напої	64,0	51,4	50,1	51,9	53,1
алкогольні напої, тютюнові вироби	3,0	2,6	3,5	3,4	3,3
непродовольчі товари та послуги	26,3	36,0	36,7	36,3	36,5
в тому числі:					
одяг і взуття	...	5,9	6,0	6,0	5,7
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	...	10,9	9,5	9,4	11,7
охорона здоров'я	...	2,5	3,4	3,6	3,7
транспорт	...	3,4	4,3	4,3	3,7
зв'язок	...	2,6	2,8	2,8	2,4
відпочинок і культура	...	2,4	2,1	1,8	1,5
освіта	...	1,3	1,2	1,1	1,1
Неспоживчі сукупні витрати	6,7	10,0	9,7	8,4	7,1

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони АТО
Джерело: Державна служба статистики України/ <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Негативний вплив на рівень реальних доходів населення спричинила значна інфляція в 2014 та 2015 роках (відповідно 25% і 43%) майже на 50%. Таким чином, за межею відносної бідності за витратами у 2015 р. в Україні перебувало 23,8% населення, серед них осіб пенсійного віку – 21,7%, що обумовлює перебування значної частини пенсіонерів поза межами суспільної інтеграції та низького рівня залучення до усіх сфер суспільного життя. Уразливість дітей та сімей з дітьми підтверджується їх високим рівнем бідності – 30%, а багатодітних сімей – 50,8%. Щодо осіб з обмеженими можливостями, то і вони є дуже

вразливими верствами населення – із 2,6 млн. осіб тільки 7,7% змогли отримати реабілітаційну допомогу.

Особливе місце в зuboжинні населення відіграє затяжний збройний конфлікт на Донбасі (втрата майна та джерел існування), на соціальні та економічні умови розвитку і соціальну структуру країни, оскільки це сформувало нові вразливі групи населення. Так, 5,2 млн. осіб проживали в регіонах, постраждалих від конфлікту на Сході, з яких до 4 млн. безпосередньо постраждали від конфлікту, близько 15 тис. – поранені, понад 1,7 млн. осіб – зареєстровані як внутрішньо переміщені, а також близько 2 млн. осіб емігрували з України за кордон.

Важливо відзначити, що на початку 2014 р. більшість населення Донбасу не була заможною – 59,1% мали доходи від одного до двох прожиткових мінімумів, а 27,4% – нижче прожиткового мінімуму. Фахівці вважають, що із 6 млн. мешканців невідконтрольних територій на Сході України, а також прилеглої до них смуги, понад 5 млн. потрапили до групи раптово збіднілих або до групи вразливих до бідності незалежно від їх місця проживання.

Вищезазначені чинники та звужене демографічне відтворення людського потенціалу призводять до зменшення розмірів населених пунктів, посилюючи ризики бідності. Наприклад рівень сільської бідності майже вдвічі перевищує цей показник у великих містах (29,7% порівняно з 17,1%), серед яких особливу групу ризику становлять сільські жінки. Також низький рівень розвитку інфраструктури в сільських поселеннях збільшує соціальне відчуження їх населення, що визначає специфіку бідності за умовами життя: 41,8% осіб не мають можливості отримати екстрену медичну допомогу, а понад 50% домогосподарств не забезпечені елементарними побутовими зручностями у помешканнях.

Аналіз динаміки деприваційної бідності у 2007-2013 рр. показує її зближення із рівнем відносно бідності і поступове зменшення з 28,5% до 22,1%. Незадовільні умови життя населення, зумовлюють формування суб'єктивної оцінки бідності, яка з кожним роком зростає від 59% у 2007 р. до 72,3% – у 2015 р.. Тобто, частка осіб, що за рівнем матеріального добробуту відносять себе до бідних, майже вдвічі більша, ніж частка бідних за відносним і деприваційним критеріями. Але доцільно зазначити, що тенденція зростання рівня суб'єктивної бідності спостерігалася навіть при відносно стабільній політико-економічній ситуації в Україні в 2007-2013 років.

Загально визнано, що дієвим регулятором доходів та рівня життя населення є мінімальна заробітна плата та мінімальний прожитковий мінімум. Перша є нижньою межею, яка гарантує задоволення основних життєвих потреб працівника і членів його сім'ї. Але в Україні вона знаходиться на мізерному рівні і забезпечує здебільшого фізичне виживання. З 1 травня 2016 р. вона становить 1450 грн. (52 Євро) і є найнижчою в Західній Європі. Так, в Болгарії мінімальна заробітна плата становить 214 євро (найнижчий показник серед країн ЄС), Румунії – 276 євро, Чехії – 360 євро, Естонії та Польщі – 430 євро, а в Нідерландах – 1521 євро, Люксембурзі – 53,8 тис. євро (найвищий показник).

Тому можна констатувати факт, що мінімальна заробітна плата в Україні залишається лише технічним нормативом для розрахунку заробітної плати в бюджетній сфері. Але Урядом задекларовано підвищення мінімальної заробітної плати з 1 січня 2017 р. до рівня 3200 грн., що негативно сприймається більшістю роботодавців. Підприємці з нового року також мають перейти на нову систему оплати податків, особливо для тих, що знаходяться на загальному оподаткуванні, навіть за відсутності будь-якої прибуткової діяльності. Тому аналітики прогнозують масове закриття таких підприємств, хоча більшість із них є непрацюючими вже багато років і існують лише формально.

Інший регулятор бідності – прожитковий мінімум є вартісною величиною достатньою для забезпечення нормального функціонування організму людини (збереження його здоров'я, необхідного набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів) та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і

культурних потреб особистості. В Україні регулювання процесів абсолютної бідності покладено саме на прожитковий мінімум, який встановлюється на законодавчому рівні та слугує індикатором для встановлення мінімальної заробітної плати та пенсій за віком, рівня соціальної допомоги, формування державного та місцевих бюджетів, визначення соціальних гарантій.

Відповідно міжнародним нормами бідність настає за межею суми менше 150 доларів США на місяць, що є у розпорядженні людини, яка враховує не тільки харчування, а й витрати на комунальні послуги та проїзд. В Бюджеті України з 1 травня 2016 р. передбачений офіційний прожитковий мінімум у розмірі 1399 грн. (близько 52 дол. США), що в 3 рази менший від встановлених світових норм бідності (потрібно 3750 грн.). Фактичний прожитковий мінімум, який Міністерство соціальної політики оприлюднює щомісяця, для працездатної особи на 2016 р. рік дорівнює 1399 грн, а з урахуванням підвищення цін і комунальних тарифів він уже збільшується до 2676 грн.

Проблемою, що відтворює бідність в Україні є те, що в основі мінімальної заробітної плати закладені не всі необхідні сьогодні групи товарів та послуг на одну людину. Наприклад в США до її складу включають набір товарів і послуг, які задовольняють основні фізіологічні та соціальні потреби звичайної сім'ї, а саме в розрахунку на одну людину виходить 20 видів м'ясопродуктів, оплата найманого житла, мобільного зв'язку, Інтернету, покупка один раз на 5 років автомобіля і таке інше, що загалом дає понад \$1200 в місяць.

Для осучаснення бази мінімальної заробітної плати Верховна Рада України планує переглянути набір споживчого кошика, який прийнятий ще у 2000 р. та розробити заходи щодо підвищення соціальних стандартів з 2017 р. Хоча це і пасивний метод боротьби з бідністю, який потребує значних коштів, але є необхідною мірою. Найбільш ефективним підходом боротьби з бідністю є, на погляд багатьох вчених, фахівців, прогресивних державних діячів, з чим погоджується і автор, є запровадження активної моделі подолання цього складного соціально-економічного явища, а саме: створення нових сучасних робочих місць та дієва підтримка підприємництва.

Вирішенням проблемою бідності державні органи займаються з початку отримання Україною незалежності. Але еkleктичне поєднання моделей економічного розвитку країни, несистемні реформи перехідного періоду в українському соціально-економічному та політичному просторі, наряду із порушенням радянської системи соціального захисту населення, призвели до різкого падіння його рівня життя та якості життя і зубожіння. Проте офіційно бідність була визнана лише у 2001 р. в державній програмі «Стратегія подолання бідності», яка визначала основні напрями та етапи подолання цього складного соціально-економічного явища.

На тлі запропонованих прогресивною міжнародною спільнотою прийняття програми «Цілей третього тисячоліття» з пріоритетним завданням щодо подолання бідності в світі, в Україні в 2003 р. також була розроблена програма «Цілі розвитку Тисячоліття на період до 2015 р.». Для прискорення процесу подолання бідності в контексті нового документу в Україні приймається Комплексна державна програма забезпечення реалізації Стратегії подолання бідності (Постанова КМУ від 21 грудня 2001 р. №1212). Також щорічно затверджуються плани заходів, спрямованих на зменшення бідності, розробляються та виконуються регіональні програми подолання бідності, але превалювання в них пасивних заходів не дозволяють, що вирішити цю проблему швидко та ефективно.

Необхідно відзначити, що реалізація Стратегії сприяла позитивним зрушенням. Так, рівень відносної бідності з 27% (2001 р.) знизився до 24,3% (2011 р.), хоча і менше, ніж прогнозувалося (21,5%). Поступове підвищення межі бідності з 175 грн. у 2001 р. до 944 грн. у 2010 р., (майже в п'ять разів) також відіграло свою позитивну роль. Оскільки Україні не вдалося подолати бідність, то для подальшого посилення цієї роботи видається Указ Президента України від 26.02.2010 р. №274 «Про невідкладні заходи з подолання бідності»,

на виконання якого в серпні 2011 р. приймається «Цільова соціальна програма подолання та запобігання бідності на період до 2015 року». Програмою визначено як активні, так і пасивні заходи та напрями з розв'язання проблем бідності:

- відновлення виробництва та стимулювання економічного зростання; сприяння зайнятості населення та розвиток ринку праці;
- удосконалення механізму оплати праці та соціального діалогу як основних чинників створення умов для гідної праці;
- розвиток системи соціального страхування;
- удосконалення пенсійної системи та подальше проведення пенсійної реформи;
- реформування системи соціального захисту;
- соціальна підтримка сімей, дітей та молоді;
- поліпшення медичного обслуговування громадян [5].

Програма стала важливим стратегічним документом, але необхідно визначити її погану структурованість, декларативність, застосування застарілих підходів, безліч показників (що властиво моніторингу) та не врахування всіх аспектів багатомірної бідності. Незначне зменшення рівня бідності в Україні зумовлювалося завдяки зростанню ВВП України, а не через справедливий перерозподілу суспільних благ на користь нужденних та соціально незахищених категорій населення, Економічна ж стагнація з 2012 року загальмувала скорочення масштабів бідності, а тому Програма не досягла своїх цілей навіть при стабільній соціально-економічній та політичній ситуації в країні.

Питання подолання бідності у світі залишається першочерговим і сьогодні, воно регламентується Європейською соціальною хартією, а також Цілями сталого розвитку, що схвалені на Саміті ООН на період з 2015 до 2030 року. Відповідно це питання актуалізоване і в Україні. Кабінет Міністрів України схвалює нову «Стратегію подолання бідності» (Розпорядження КМУ від 10.03.2016 р. №161-р), яка визначає механізми запобігання бідності та основні завдання з розв'язання цієї проблеми на період до 2020 року в контексті виконання Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом на 2014-2017 роки [8].

Виконання системних заходів для вирішення проблем бідності має відбуватися через запровадження методики багатомірної оцінки бідності за відносними і абсолютними критеріями та проведення моніторингу показників бідності на основі обстежень умов життя домогосподарств за методологією МОП. В новій Стратегії подолання бідності закладено додаткові механізми та заходи для зменшення масштабів бідності, запобігання її поширення, удосконалення методології оцінювання та моніторингу. Реалізація Стратегії має відбуватися за такими чотирма основними напрямками:

- 1) розширення доступу до продуктивної зайнятості, сприяння зростанню доходів населення від зайнятості та виплат у системі державного соціального страхування для забезпечення умов гідної праці;
- 2) забезпечення доступу населення до послуг соціальної сфери незалежно від місця проживання, мінімізація ризиків соціального відчуження сільського населення;
- 3) мінімізація ризиків бідності та соціального відчуження найбільш вразливих категорій населення;
- 4) запобігання бідності та соціальному відчуженню серед внутрішньо переміщених осіб.

Завдяки реалізації Стратегії прогнозується досягнення показників (табл. 4). Досягнення цілей та реалізація Стратегії має ґрунтуватися на дотриманні принципів соціальної справедливості у розподілі суспільного багатства; проведення структурних економічних реформ шляхом ефективної структурної перебудови економіки; модернізації підприємств, інноваційного розвитку виробництв. Оскільки Стратегія дуже містка і включає багато різних напрямків діяльності, то це потребує розробки чітких механізмів реалізації та контролю за її

виконанням, джерел фінансування в умовах децентралізації влади та підвищення ролі місцевого самоврядування і обов'язкового продовження після зміни владної еліти.

Таблиця 4

Прогнозні показники реалізації Стратегії

Показники	Роки	
	2018	2020
Рівень бідності за абсолютним критерієм для порівняння з міжнародними показниками (за методологією Світового банку), %	0,8	0,5
Рівень бідності за відносним критерієм (60 відсотків медіанного рівня середньодушових еквівалентних доходів з використанням шкали еквівалентності Європейського Союзу: 1,0; 0,5; 0,3), %	6,6	6,5
Рівень бідності за абсолютним критерієм (витрати, нижчі від фактичного прожиткового мінімуму), %	23	15
у тому числі серед працюючих осіб, відсотків	17	11
Рівень безробіття населення у віці 15-70 років за методологією МОТ, % економічно активного населення відповідного віку	9,2	9
Частка коштів (без урахування житлової субсидії), що доходять до 30% найбіднішого населення у результаті виконання програм державної соціальної допомоги, %	43	47
Частка бідного населення (витрати, нижчі від фактичного прожиткового мінімуму), охопленого програмами соціальної підтримки (соціальні пільги, житлові субсидії, допомога на дітей, допомога малозабезпеченим сім'ям та інші види соціальної допомоги), %	61	65

Джерело: [8].

Для подолання багатьох проблем в соціально-економічній сфері, в тому числі і підвищення життєвих стандартів населення, Україні необхідні нові більш дієві інститути з досконалими механізмами. Загально визнано, що кожне суспільство функціонує в межах набору економічних і політичних правил, сформульованих і ефективно підтримуваних як державою, так громадянами. Економічні інститути визначають економічні стимули: здобути кращу освіту, заощаджувати й інвестувати, впроваджувати нові технології тощо. Але політичний процес визначає, під якими економічними інститутами житимуть люди, і самі політичні інститути окреслюють, як цей процес відбуватиметься. Важливість політичних інститутів нації визначається здатністю громадян контролювати політиків і впливати на їхню поведінку.

Важливим є те, що політичні та економічні інститути детерміновані вибором самого суспільства. Вони можуть бути інклюзивними і стимулювати економічний розвиток, а можуть стати екстрактивними і гальмуватимуть економічне зростання, а політична діяльність інститутів є центральною для пошуку пояснень процвітання або занепаду націй [9, с. 76]. Якщо політичні інститути забезпечують стабільність, верховенство права, захист власності, захист від диктатури, позбавлення волі, зміни правил гри, то економічні інститути є критичними для руху нації до багатства чи бідності, але саме політика і політичні інститути визначають, якими будуть ці економічні інститути, про що детально розкрили в своїй праці Д. Аджомоглу та Дж. Робінсон [9, с. 41-42].

Для України притаманні екстрактивні як політичні, так і економічні інститути, які гальмують її розвиток. Негативним в цьому є те, що екстрактивні політичні інститути підтримують такі ж економічні інститути, зміцнюючи владу тих, хто має вигоду від екстракції. Екстрактивні інститути відрізняються в деталях за різних обставин, але завжди

лежать в основі занепаду націй та їх бідності [9, с. 324]. Україні необхідно терміново розробляти механізми переходу до інклюзивних економічних інститутів, здатних створити інклюзивні ринки, які не лише дозволять людям вільно обирати професії і рід економічної діяльності у житті відповідно до їх талантів, а і забезпечать відповідне конкурентне середовище.

Інклюзивні економічні інститути (ІЕІ) торують шлях і двох інших рушіїв процвітання: технологій та освіти. Стабільне економічне зростання майже завжди супроводжується технологічними вдосконаленнями, що допомагають людям (робочій силі), землі й наявним капіталам (будівлі, машинам тощо) підвищувати продуктивність (с. 70). Сьогодні технологічні зміни потребують наявності освіти як у інноватора, так і у робітника. В цьому виявляється суть економічних інститутів, які створюють конкурентне середовище.(с. 71). Здатність економічних інститутів скеровувати на підвищення добробуту потенціал інклюзивних ринків, заохочувати технологічні інновації, інвестувати в людей і мобілізувати таланти й уміння більшості є критичною для економічного зростання, що є дуже важливим для активної політики запобігання бідності в Україні [9, с. 70-72].

Україна володіє великим ресурсним потенціалом, що в значній мірі стало і її бідною, оскільки у зовнішній торгівлі постійно домінує ресурсна складова, а не продукція із високою добавленою вартістю, що не відповідає сучасним глобалізаційним викликам щодо галузевої структури економіки, якості робочої сили, продуктивності праці і конкурентоспроможності. За період незалежності економіка України деградує, населення скорочується (втрачено 10 млн. осіб) і відбувається катастрофічне збідніння населення, а за останні три роки цей процес значно поглибився.

Для вирішення проблеми бідності Україні необхідно вирватися із її пастки, що являє собою спіраль кола вад: відсутність надійних прав власності – короткостроковість інвестицій – виведення капіталів за кордон – злиття бізнесу і влади – формування моделі консервації слабкої економіки – низькі доходи населення – стискання внутрішнього ринку – слабка економіка ...і знову по колу, яке неухильно звужується.

Таким чином вадове коло бідності формується поєднанням трьох взаємопов'язаних джерел – домінуючої парадигми розуміння економічних процесів, проблем із правами власності та корупцією, відсутності правильного економічного курсу розвитку, що в повній мірі притаманне Україні. Для того щоб вирватися із кола бідності Україні необхідно відійти від стратегії паліативної економіки (полегшення страждань від бідності) та перейти на стратегію економічного розвитку на основі емуляції (використання позитивного досвіду розвинених країн), а не стратегії порівняльної переваги [9, с.59].

Україні необхідно прискореними темпами рухатися в напрямку подолання бідності через розбудову політичних інклюзивних інститутів, що існують на засадах обмеженої централізації й плюралізму. Інклюзивним політичним інститутам притаманний широкий розподіл влади, схильність викорінювати такі економічні інститути, які експропріюють ресурси багатьох, зводять бар'єри для виходу на ринок і придушують ринки, щоб вигоду отримували лише одиниці. Притаманні Україні екстрактивні політичні інститути зосереджують владу в руках вузької еліти, обмежують здійснення влади іншими та структурують економічні інститути задля відбирання ресурсів у решти суспільства. Екстрактивні економічні інститути природно супроводжують екстрактивні політичні інститути, що створюють безперервне вадове коло, петлю сильного зворотнього зв'язку і гальмують будь-які позитивні зрушення у напрямку розвитку [9, с. 74].

Важливість розбудови інклюзивних економічних інститутів для будь-якого суспільства полягає в тому, що вони ніколи не підтримуватимуть і не будуть підтримані екстрактивними політичними інститутами. Вони або трансформуються в екстрактивні економічні інститути на користь вузьких інтересів можновладців, або створюваний ними економічний динамізм дестабілізує екстрактивні політичні інститути, відкриваючи шлях до виникнення

інклюзивних політичних інститутів. Позитив інклюзивних економічних інститутів полягає також у їхній схильності до зменшення вигід еліти, які вона може отримувати, управляючи екстрактивними політичними інститутами, оскільки ці інститути формують конкуренцію на ринку й обмежуються договорами та правами власності решти суспільства [9, с. 74].

Норвезький вчений Е. Райнерт також стоїть на позиції розбудови або трансформації екстрактивних інститутів до інклюзивних. Згідно його міркувань, всі багаті країни світу, стали такими завдяки слідуванню рекомендацій досмітовських економістів при виборі ними економічної політики, що ґрунтується на інноваційному розвитку високопродуктивному виробництві, захисті власних ринків і товаровиробників та значних інвестицій в людський капітал.

В цьому аспекті Україні необхідно переосмислити свою сучасну промислову політику і розробити важку для країни стратегію переходу на ті види економічної діяльності, що генерують високу зростаючу, а не спадаючу віддачу. Потребується і сильна політична воля та державницька гідність для відстоювання власних інтересів перед міжнародними інституціями, особливо в питаннях дотримання Вашингтонського консенсусу, який на початку перебудови запустив програму крайнього збідніння українців.

Виглядають дуже тривожними та непрофесійними рекомендації деяких закордонних консультантів щодо необхідності переорієнтації України на розвиток сільського господарства і його продукції як її значного експортного потенціалу. Ми погоджуємося з Е. Райнертом, що це, з високим ступенем вірогідності, здатне призвести до подальшого зубожіння населення, оскільки ще жодній країні світу без розвиненого, високоефективного та диверсифікованого промислового сектору економіки не вдалося підняти рівень життя (заробітні плати) селян, із-за притаманній цій галузі спадаючої віддачі [10].

Важливим принципом при розробці стратегії боротьби з бідністю для влади має бути її базування на трудовій, а не на соціально-дотаційній основі з пріоритетом довгострокових програм розвитку національної економіки та забезпечення високого рівня зайнятості. Безперечно це потребує формування ефективної підтримки соціально уразливих груп населення (людей літнього віку, інвалідів, сімей з дітьми, внутрішньо переміщених осіб та біженців) та взяття на себе значних зобов'язань в сфері підвищення соціальних стандартів та посилення соціальної справедливості. Уряду необхідно залучати до цих програм громадянське суспільство та впроваджувати соціальні інновації.

Україні необхідна стратегія неоіндустріалізації із впровадженням різних видів високотехнологічної економічної діяльності (з високою добавленою вартістю та зростаючою віддачею), а не зосередження тільки на сировинних секторах економіки, особливо з використанням природних ресурсів. Такими мають бути промислові стратегії розвитку обробної промисловості з висококонкурентними технологіями та високотехнологічних секторів інтелектуальних послуг шостого технологічного укладу. Саме такі стратегії здатні створити синергетичний ефект між різними економічними секторами за рахунок збільшення обсягів високотехнологічних виробництв, послуг та диверсифікації продукції [10, с. 37]. Але вигоди від вільної торгівлі в глобалізованому світі Україна може отримати лише за умови досягнення рівня розвитку розвинених країн, що потребує впровадження принципів неопротекціонізму.

Висновки і пропозиції. В Україні бідність існує з початку перебудови. Урядом України для подолання бідності зроблено багато кроків, і хоча вони мали несистемний характер, але дозволили досягти певних позитивних результатів. Проте загострення соціально-економічної та політичної кризи, зовнішня агресія Росії, анексія АР Крим, руйнування інфраструктури на сході країни, падіння економіки, зростання інфляції, недостатній професійний рівень урядовців та системна корупція знівеливали попередні незначні досягнення, погіршили рівень життя населення та спричинили появу нових соціально відторгнених груп.

Тільки за 2016 рік кількість людей, що живуть за межею бідності, в Україні збільшилася рівно в 2 рази – з 28% до 58% при майже незмінному відносному показнику. Сьогодні за межею бідності проживають близько 23% сімей, де є пенсіонери, і близько 38% сімей з двома дітьми. За даними ООН, за межею бідності в Україні на сьогодні перебуває 78% населення.

Бідність в Україні є комплексною проблемою, породженою екстрактивними політичними й економічними інститутами, конфліктуючими обраними моделями трансформації українського суспільства та недосконалими реформами. Для її подолання необхідно першочергово сприяти розбудові інклюзивних економічних та політичних інститутів, формувати дієве громадянське суспільство, розробляти ефективні механізми із впровадженню стратегій подолання бідності, що ґрунтуються на активних, а не пасивних заходах.

В інституціональних механізмах подолання бідності в Україні мають бути пріоритетними напрямки, що поєднують активну політику зайнятості та справедливу політику соціального захисту.

Нова економічна політика потребує значних інвестицій для розробки і впровадження інновацій, що обумовить розширення виробництва, зниження питомої ваги витрат на його додаткові фактори, підвищення зайнятості та продуктивності праці, збільшення реальних заробітних плат, розвитку якості робочої сили, підвищення конкурентоспроможності, зростання споживацького попиту та обсягу заощаджень населення.

Україна потребує економічної та політичної стабільності, необхідних для збільшення доходів від податків та вкладень в державний сектор економіки, створить фінансове підґрунття для підвищення соціальних стандартів і гарантій (мінімальної заробітної плати та пенсії, реально необхідного прожиткового мінімуму, збалансованого споживацького кошика та ін.) і обумовить перехід до спіралі самоприскореного розвитку та зростання добробуту для всього населення країни.

Список використаних джерел

1. Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ.; ПРООН. – М., Издательство «Весь Мир», 2010. – 244 с. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.un.org/ru/development/hdr/2010/hdr_2010_complete.pdf
2. Доклад о человеческом развитии 2015 год: Труд во имя человеческого развития. http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr15_standalone_overview_ru.pdf
3. Доклад о мировом развитии 2000/2001 года: Борьба с бедностью. Обзор. – Международный банк реконструкции и развития, Всемирный банк. Вашингтон [Електронний ресурс] // ПРООН – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/development/surveys/docs/worlddev2001.pdf>
4. Сидорчук І.Б. Критерії бідності і показники її визначення / І.Б. Сидорчук // Учені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: Географія. – 2009. – Т.22 (61). – № 2. – С.260-271
5. Лібанова Е. Доходи населення і соціальна політика /Е. М. Лібанова/ Перехідна економіка. К.: Вища школа, 2003 – 591 с.
6. Постанова КМУ "Про затвердження Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року" від 31 серпня 2011 р. № 1057 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057_2011
7. Бедность, неравенство и уязвимость в странах Европы и Центральной Азии с переходной и развивающейся экономикой. – Региональное бюро ПРООН по странам Европы и СНГ: Бюро ПРООН по поддержке политики и программ, 2014. – 314 с.
8. Розпорядження КМУ «Про схвалення Стратегії подолання бідності» від 16 березня 2016 р. № 161-р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd>
9. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають / Дарон Аджемоглу, Джеймс Робінсон/. – К.: Наш формат, 2016. – 440 с.

10. Райнерт Э. Як багаті країни забагатіли... і чому бідні країни лишаються бідними / Ерік С. Райнерт/. – К.:Темпора, 2016. – 444 с.

References

1. Doklad o razvyytu cheloveka, PROON (2010). Realnoe bogatstvo narodov: puty k razvyytiu cheloveka: [*Human Development Report 2010. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development*, UNDP] (Trans). – Moscow: Ves Myr (in Russian). Retrieved from http://www.un.org/ru/development/hdr/2010/hdr_2010_complete.pdf
2. Doklad o chelovecheskom razvyytu PROON (2015). Trud vo ymia chelovecheskoho razvyytia [*Human Development Report 2015: Work for Human Development*, UNDP] (Trans). – Moscow: Ves Myr (in Russian). Retrieved from http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr15_standalone_overview_ru.pdf
3. Doklad o myrovom razvyytu (2001): Borba s bednostiu. Obzor. – Mezhdunarodnyi bank rekonstruktsyy y razvyytia, Vsemyrnyi bank. Vashynhton [*World Development Report 2000/2001, World Bank*], (Trans). – Moscow: Ves Myr (in Russian). Retrieved from <http://www.un.org/ru/development/surveys/docs/worlddev2001.pdf>
4. Sydorchuk I.B. (2009) (Kryterii bidnosti i pokaznyky yii vyznachennia [Criteria and indicators of poverty definition]. *Uchenizapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu im. V.I. Vernadskoho. Serii: Heohrafiya - Scientific Notes of Taurida V.Vernadsky National University*. – Series: Geography, no.22, p. 260-271 (in Ukrainian)
5. Libanova E. (2003) Dokhody naselennia i sotsialna polityka [Income of the population and social policy]. *Perekhidna ekonomika - Transition economy*. Kyiv: High School (in Ukrainian)
6. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy podolannia ta zapobihannia bidnosti na period do 2015 roku : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31 serpnia 2011 r. № 1057 [About approval of the National Programme for overcoming and preventing poverty for the period until 2015: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from August, 31, 2011 №1057]. Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057_2011
7. Bednost, neravenstvo y uiazvymost v stranakh Evropy y Tsentralnoi Azyy s perekhodnoi y razvyvaiushcheisia ekonomykoi (2014). [*Poverty, Inequality, and Vulnerability in the Transition and Developing Economies of Europe and Central Asia*]. (Trans.) – Moscow: Ves Myr (in Russian). Retrieved from <http://www.eurasia.undp.org/content/rbec/docs/PovertyInequality.pdf>
8. Pro skhvalennia Stratehii podolannia bidnosti: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 bereznia 2016 r. № 161-r [About approval of the Poverty Reduction Strategy: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from March 16, 2016 № 161-p. Retrieved from <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd>
9. Adzhemohlu D. , Robinson Dzh. Chomu natsiyi zanepadayut' / Daron Adzhemohlu, Dzheym Robinson/. – К.: Nash format, 2016. – 440 s.
10. Rainert E. (2016). *Yak bahati krainy zabahatily... i chomu bidni krainy lyshaiutsia bidnyimi* [How Rich Countries Got Rich . . . and Why Poor Countries Stay Poor]. (Trans). Kyiv: Tempora (in Ukrainian). – 444 s.